

Wotquenne, van gedrukt naar digitaal

Voor het eerst in België werd een historische muziekbibliografie gedigitaliseerd en uitgerust met adequate zoekmiddelen gericht naar de professionele muzieksector. Omdat deze bibliografie vrij toegankelijk is op het internet, krijgt het project ook een maatschappelijke relevantie.

Daarnaast droeg het project bij tot de kennisontwikkeling rond bezetting en de problematiek van gekoppelde titelbeschrijvingen. En het was een pilot: zowel intern voor het digitaliseren van de kaartcatalogus, als extern voor de studie van een conversieproject van de afdeling muziek van Nationale Bibliotheek van Rusland te Sint-Petersburg.

Wotquenne, wie en wat

Alfred Wotquenne (1867-1939) was van 1894 tot 1918 bibliothecaris van het Koninklijk Conservatorium Brussel. Musicus van opleiding, was hij toch vooral actief in het domein van de muziekwetenschap. Zijn belangrijkste musicologische bijdrage was de publicatie van twee thematische catalogi: de eerste had Christoph Willibald von Gluck (1714-1787)¹ als onderwerp, de tweede Carl Philipp Emanuel Bach (1714-1788)². Naast zijn activiteiten als musicoloog was Wotquenne ook een gedreven bibliothecaris. Tot zijn belangrijkste realisaties behoren enerzijds de aankoop in 1901 van de legendarische muziekverzameling van de Duitser Guido Wagener (1822-1896), en anderzijds de publicatie van de catalogus van de bibliotheek. Deze catalogus verscheen in vier volumes tussen 1898 en 1912³. Er worden precies 16.809 inventarisnummers in beschreven, goed voor zo'n 25.000 titels.

Het belang van deze catalogus ligt natuurlijk niet in het aantal titels, maar voornamelijk in de inhoud. Wotquenne beschrijft er namelijk de oudste kern van de conservatoriumbibliotheek. En deze oudste kern behoort tot de top van het muzikaal erfgoed. Hoewel het conservatorium pas in 1832 gesticht werd, gaat de collectie veel verder terug in de geschiedenis. Dit als gevolg van een aankoopbeleid waarin antiquarisch werk een belangrijke plaats innam. Zo werd in 1841 de verzameling van Johann Jacob Heinrich Westphal (1756-1825) aangekocht: Duitse muziek uit de 18de eeuw met zeldzame drukken, unieke handschriften en ook autografen van onder meer Georg Philipp Telemann (1681-1767) en Carl Philipp Emanuel Bach. Naast de talrijke schenkingen die het conservatorium mocht ontvangen, werd de collectie verder uitgebouwd met de vermelde aankoop van de verzameling Wagener. De opbouw van de rijke collectie van het Brusselse conservatorium tijdens de 19de eeuw is dan ook de gezamenlijke verdienste van de directeurs François-Joseph Fétis (1784-1871), François-Auguste Gevaert (1828-1908) en bibliothecaris Alfred Wotquenne.

JOHAN EECKELOO is bibliothecaris van het Koninklijk Conservatorium Brussel, departement Erasmushogeschool Brussel.

Hij is de contactpersoon in België voor de International Association of

Music Libraries, Archives and Documentation Centres (IAML)
johan.eeckeloo@ehb.be

Foto: Alex Deyaert

Een ander belangrijk aspect van de catalogus van Wotquenne is de doorgedreven systematische opbouw per muziekgenre, en hierbij benadrukken we dat de genre-indeling duidelijk gedacht is vanuit de muziekpraktijk. Zo zijn de genres niet alleen bepaald vanuit bepaalde instrumenten en/of instrumentencombinaties, maar ook vanuit het beschikbare materiaal. Zo kan één en dezelfde compositie ondergebracht worden bij de rubriek 'partituren'⁴ en/of bij de rubriek 'reducties'⁵. Dit concept sluit duidelijk aan bij de noden van de uitvoerende musicus, niet toevallig de doelgroep van een instelling voor hogere muziekopleiding. En aldus verovert de catalogus dan ook de harten van de gebruikers. Hij heet voortaan: 'de Wotquenne'.

De Wotquenne uitgeput?

Als muziekcatalogus kent de Wotquenne een ruime verspreiding. In die mate zelfs dat er in 1980 een facsimile op de markt gebracht wordt. Maar vanaf de late jaren 1990 was ook dit facsimile niet langer beschikbaar. 'Uitgeput', zegt de boekhandel. Maar was de catalogus ook inhoudelijk uitgeput? Neen, omdat de publicatie nog dagelijks gebruikt wordt. En ja, omdat aanvullingen en correcties nodig waren. De resultaten van honderd jaar musicologisch onderzoek kan je immers niet zomaar negeren.

Maar naast de juistheid en de volledigheid van de informatie is ook de toegankelijkheid van de informatie een belangrijk aspect. De Wotquenne mag dan nog ruim verspreid zijn, mag dan nog geconcipeerd zijn naar de noden van de musici, de gebruiker moet toch nog altijd naar de bibliotheek en eenmaal daar blijkt de index op persoonsnaam wel een erg beperkt zoekmiddel⁶.

Intussen kennen we als gevolg van de technologische (r)evolutie allemaal de voordelen van zoeken in full text, van gecombineerd zoeken, en van de permanente toegankelijkheid van informatie op het internet. Inderdaad, wat de boekhandel beweerde, was juist: de gedrukte Wotquenne is uitgeput.

Naar een tweede jeugd

Dat er een 'elektronisch' alternatief zou komen, hing dus duidelijk in de lucht. Maar Willem Elsschot had ons al in 1934 gewaarschuwd: *"tussen droom en daad staan wetten in de weg, en praktische bezwaren"*. Van de wetten hadden we in dit project echter geen last, van de praktische bezwaren des te meer. Het financiële bezwaar werd echter opgelost dankzij het Onderzoeksfonds van de Erasmushogeschool Brussel⁷, aangevuld met gewone werkmiddelen. Het andere bezwaar was van een heel andere orde: het is niet onbekend dat ons doelpubliek, de uitvoerende musicus, bezwaarlijk als trendsetter in de ICT-wereld beschouwd kan worden. Toch mocht dit geen beletsel zijn om adequate toepassingen te creëren: integendeel, als ICT betere oplossingen aanreikt, kan daar best gebruik van gemaakt worden.

Een optie om een elektronische databank aan te maken, was de gegevens systematisch opnieuw in te voeren. Hierbij zou het uitgangspunt niet langer de titelbeschrijvingen uit de Wotquenne zijn, maar het document zelf. Dit zou ongetwijfeld leiden tot een degelijke databank met accurate veldindeling. De vraag is alleen wanneer dit eindresultaat beschikbaar zou zijn, zeker als er een gedetailleerde titelbeschrijving aangemaakt zou worden.

De andere optie was het scannen en het digitaliseren van de Wotquenne, gekoppeld aan het gefaseerd uitbreiden van de informatie met nieuwe gegevens, in het project omschreven als 'inhoudelijke upgrade'. Het grote voordeel hiervan is dat er op korte termijn een bruikbaar en flexibel eindproduct beschikbaar is. Het nadeel is dat door het gefaseerd upgraden het risico bestaat dat de digitale Wotquenne een eeuwig *work in progress* blijft. Toch kon dit nadeel niet opwegen tegen het grote voordeel.

Een belangrijk element voor het welslagen van een foutloze opdeling in velden en indexering, is dat de bron zelf minimaal gestructureerd is. Dit was echter geen probleem: Wotquenne werkte voor zijn tijd niet alleen vrij consequent en systematisch in de structuur van de titelbeschrijving, hij gebruikte ook al de 'punt-spatie-streep-spatie' om velden van

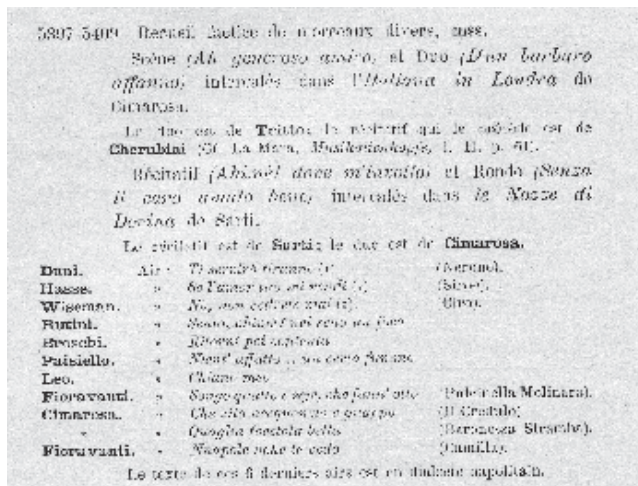
'De Wotquenne', titelpagina van het eerste volume, Brussel, 1898.

elkaar te onderscheiden. Per volume zijn er wel significante verschillen in de lay-out, waardoor elk volume afzonderlijk behandeld moest worden. Anderzijds vereiste een beperkt aantal beschrijvingen toch een manuele inbreng.

In de loop van 2001 begon de zoektocht naar de nodige scanapparatuur en bijbehorende software. Een belangrijk aspect hierbij was dat de digitale Wotquenne zowel op cd-rom als op het internet beschikbaar zou moeten zijn en bij voorkeur met een identieke gebruikersinterface. Dat uiteindelijk voor de ERL-technologie van Silver Platter gekozen werd, werd mee bepaald door de positieve ervaring van de vroegere ERL-conversie van muziekcatalogen op de cd-rom van Vlabin-VBC⁸. Daarnaast bood deze technologie ook een aantal mogelijkheden die bijzonder nuttig zouden blijken in de verdere ontwikkeling van de samenwerking tussen muziekbibliotheken onderling, namelijk het simultaan en/of afzonderlijk raadplegen van verschillende catalogi. Niet onbelangrijk was ook de compatibiliteit met internationale bibliotheekstandaarden, zoals het mappen naar MARC21 en de alom bekende Z39.50. Bovendien was de academische wereld door de publicatie van de CCB vertrouwd met ERL. De technische realisatie en ondersteuning waren in handen van IVS. Als gevolg echter van het toenemend internetgebruik en het feit dat een cd-rom een statisch product is, zijn de plannen om een cd-rom aan te maken eind 2002 afgevoerd; enkel de internetapplicatie werd gerealiseerd.

Verliep de technische realisatie vlot en in het geplande tijdschema, dan was de inhoudelijke upgrade wel wat

complexer. Manuele processen nemen nu eenmaal meer tijd in beslag dan geautomatiseerde, maar naarmate de tijd vorderde, groeide ook het verlanglijstje van addenda. Hoe dan ook, correcties waren prioritair. Het ging zowel om scanningfouten als om inhoudelijke informatie.

De titelbeschrijving van de nrs. 5397-5409: een typische 'structuurloze' beschrijving waar manuele interventie vereist is.

De scanningfouten kwamen vooral voor in de titel die in een cursief en nogal klein lettertype gedrukt was. Een juiste titel is van groot belang: *una sonata e violino a flauto a basso* doet immers de wenkbrauwen fronsen, in tegenstelling tot een *sonata a violino o flauto e basso*⁹. De foutmarge van scanningfouten was gelukkig niet hoger dan 2%. Tegelijkertijd werden enkele verkeerde toewijzingen gecorrigeerd. Het ging voornamelijk om auteursvermelding, titel van opera's en uitgeversdata. En niet onbelangrijk: ook de errata van Wotquenne zelf werden geïntegreerd in de bijbehorende beschrijving.

Na de eerste correctiefase volgde de (veel langere) fase van aanvullingen. Het internationale bronnenrepertorium voor muziek, het *Répertoire International des Sources Musicales*, kortweg *rism*, beschikt over een elektronische databank met niet minder dan 450.000 gedetailleerde titelbeschrijvingen van muziekhandschriften gedateerd tussen 1600 en 1850¹⁰. Een kleine 16.000 daarvan betreft handschriften uit het conservatorium. Aan elke beschrijving is een uniek nummer toegekend, dat gemeenzaam het *rism*nummer heet. Automatische integratie van dit *rism*nummer in de digitale Wotquenne was uitermate handig geweest, maar kon om diverse redenen niet gerealiseerd worden. Er zat dus niets anders op dan dit manueel toe te voegen¹¹.

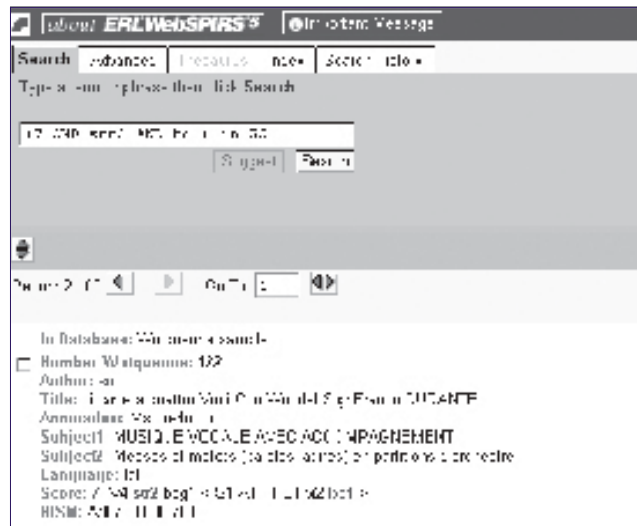
De bezetting en haar problematiek

Een componist schrijft meestal voor een precies bepaald instrument of een combinatie van instrumenten/zangers¹². In het jargon van de muziekwereld heet dit 'de bezetting'.

Bekende combinaties zijn het strijkkwartet, het symfonisch orkest en het gemengd koor. En hoewel deze begrippen al boekdelen spreken, zijn de termen te breed en te variabel als zoekterm voor de uitvoerende musicus. Vandaar de nood aan een systematische, gedetailleerde beschrijving van de bezetting. Bovendien moet deze informatie ook opvraagbaar zijn.

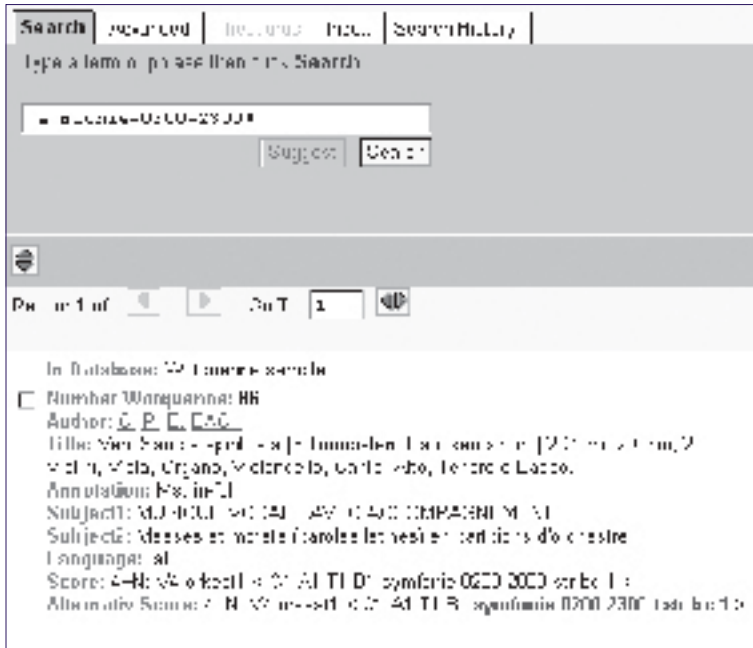
Is die aandacht voor de bezetting niet overbodig? Helemaal niet. Voor de uitvoerende musicus is de bezetting doorgaans zelfs een essentieel zoekmiddel, vaak belangrijker dan de titel van het werk. Dit wordt bevestigd door het zoekgedrag van de conservatoriumstudent, maar ook door het feit dat composities heel dikwijls een genre als titel hebben, al dan niet met de instrumenten vermeld. Denk maar aan *pianossolate, duo voor fluit en hobo, strijkkwintet*. Trouwens, niet alleen de musicus zelf is gebaat met dergelijke informatie. Ook voor de musicoloog, de concertorganisator en het muziekonderwijs in het algemeen is ze vaak erg nuttig. Bovendien biedt de huidige technologie adequate zoekmiddelen aan, en is het gemakkelijker dan ooit om deze informatie ter beschikking te stellen.

Het mag dan wel gemakkelijker zijn, eenvoudig is het toch niet: er zijn niet alleen heel veel instrumenten, en dus ook veel meer combinaties, maar ook de aantallen van elke categorie zijn belangrijk. Vandaar dat voor de beschrijving van de bezetting de volgende minimale vereisten gelden: 1. het totale aantal uitvoerders, 2. de naam van de instrumenten, en 3. het aantal per instrument.

Een zoekactie naar een werk voor 7 uitvoerders, waarvan 2 strijkers en 1 basso continuo: (7 AND str2 AND bc1) in SC.

Een internationale standaard voor de bezetting is er vooralsnog niet, maar er zijn wel enkele lokale systemen bedacht¹³. Toch was de keuze heel eenvoudig: het eigen huissysteem was namelijk een voor de hand liggende optie.

Een zoekactie naar een werk met onder meer een symfonieorkest met een blazerssectie van 2 hobo's, 2 hoorns en 3 trompetten.

Een belangrijk argument pro was dat het systeem al sinds 1994 functioneel was. Het was ontworpen vanuit de reële behoeften van ons doelpubliek: de musicerende student en de docent¹⁴. Vandaar ook dat het uitgangspunt bij de indeling van de instrumenten niet een wetenschappelijke instrumentenclassificatie was, maar de muziekpraktijk. Een celesta mag dan officieel wel een slaginstrument zijn, er zit ook een klavier aan vast. Om het professioneel te doen klinken, heb je een klavierspeler nodig en aldus wordt celesta ondergebracht bij de toetsinstrumenten.

Uit de behoefteomschrijving bleek ook dat er nood was aan een minimale hiërarchische opbouw. Een voorbeeld hiervan is de saxfamilie: sopraansax, altsax en tenorsax zijn op zich nuttige termen, maar ze kunnen onderbrengen onder de gemeenschappelijke term 'sax' bleek al even nuttig te zijn. Vandaar dat de bezetting op meerdere niveaus beschreven wordt: individueel, maar ook 'familiaal'. Niet onbelangrijk is dat beide niveaus opvraagbaar zijn.

Naderhand werd dit systeem overgenomen door het Koninklijk Conservatorium van Gent en het Koninklijk Vlaams Conservatorium van Antwerpen. Momenteel zijn er in de gezamenlijke databank van de Vlaamse muziekhogescholen meer dan 50.000 beschrijvingen van bezettingen beschikbaar. Daar zijn nu ook die van de Wotquenne bijgekomen.

Er kleeft één nadeel aan het systeem: de gebruiksvriendelijkheid kan verbeterd worden. Voor de invoer is dit al ten dele

gerealiseerd. Enkel het 'individuele' niveau moet nog ingevoerd worden, maar het 'familiale niveau' wordt wel automatisch gegenereerd¹⁵. Een gebruiksvriendelijker module voor het publiek zal ontwikkeld worden in de loop van dit jaar.

De verdere agenda van addenda

De volgende stap die voorzien wordt, is de toevoeging van de materiaalaanduiding: partituur, partijen, klavierreductie. Meestal staan deze gegevens wel op een of andere manier in de titelbeschrijving vermeld, maar met verschillende termen in verschillende talen. Bijgevolg kan deze informatie vooralsnog niet als beperkende factor van de zoekactie gebruikt worden.

Maar een belangrijker hoofdstuk wordt de implementatie van het concept parent-child. Neem bijvoorbeeld een liedbundel met 6 liederen. De componist en zelfs het opusnummer gelden voor de hele bundel, maar per lied verschillen de tekstdichter, de tonaliteit, de duur, de bezetting en zelfs het jaar van compositie. Argumenten genoeg dus om van elk lied afzonderlijk een volwaardig record aan te maken, zonder dat elk 'child' de relatie met de 'parent' verliest, en zonder dat er dubbele invoer hoeft te gebeuren. Vanuit deze gezichtshoek werd denkwerk verricht als voorbereiding tot de technische implementatie van FRBR¹⁶.

Andere aanvullingen voor een later stadium zijn onder meer de uniforme titel en meertalige trefwoorden. Ook zal onderzocht worden in hoeverre de genoteerde muziek gelinkt kan worden aan beschikbare opnames op cd's of andere dragers, en dit op een snelle en efficiënte manier. Dit aspect,

Schematische voorstelling van de invoer van een bezetting

Vertekpunt				
bezetting op de partituur:	1 sopraan	2 violen	1 altviool	basso continuo
Manuele invoer van instrumentcodes:	S1	vi2	av1	bc1
Automatische generatie van codes van instrumentenfamilie:	V1	str3		beg1
totaal aantal uitvoerders:	5			

Display en betekenis

Display van de bezetting	Betekenis van de codes
5	= totaal aantal uitvoerders
V1 str3 beg1	= 1 vocale solist, 3 strijkers en 1 begeleiding (instrumentenfamilies)
S1 vi2 av1 bc1	= 1 sopraan, 2 violen, 1 altviool, 1 basso continuo (individuele instrumenten)

dat strikt genomen het project Wotquenne overstijgt, opent wel boeiende toekomstperspectieven.

Wotquenne op het world wide web

Hoewel de beschrijvingen nog op veel vlakken bijgeschaafd kunnen (en zullen) worden, bleek, na een proeftijd op het lokale intranet van het conservatorium in het najaar 2003, dat de Wotquenne beter dan ooit toegankelijk was. De tijd was dan ook rijp om de Wotquenne vanaf januari 2004 te lanceren op het internet.

De digitale catalogus is bereikbaar via de homepage van het conservatorium www.kcb.be, maar ook via de portaal-site van de bibliotheken van de Vlaamse muziekhogescholen www.muziekbib.be¹⁷.

Momenteel vormt de Wotquenne er nog een afzonderlijke databank, maar het is uiteraard de bedoeling dat hij ook geïntegreerd wordt in het gemeenschappelijke bestand, en simultaan ondervraagd kan worden via één gateway. In die zin biedt het project ook ruime mogelijkheden voor de toekomst, zoals shared cataloguing via het web. Om te besluiten in de taal van Wotquenne: *à suivre*.

Noten

1. Wotquenne, Alfred, *Catalogue thématique des oeuvres de Chr.-W. Gluck*. - Leipzig, 1904. Deze uitgave werd ook in het Duits vertaald door Jozef Liebeskind.
2. Wotquenne, Alfred, *Catalogue thématique des oeuvres de Ch.-Ph.-E. Bach*. - Leipzig, 1905. - Herdruk: Wiesbaden, 1964.
3. Wotquenne, Alfred, *Catalogue de la bibliothèque du conservatoire royal de musique de Bruxelles, dressé par ordre de matières, chronologique et critique*. - Brussel, 1898-1912. - 4 vol.
4. Bij een partituur zijn alle noten die tegelijkertijd klinken onder elkaar genoteerd.
5. De compositie samengebracht voor een kleinere, gereduceerde bezetting, meestal een klavierinstrument. Reducties worden dan ook voornamelijk voor repetitiedoeleinden gebruikt.
6. Het laatste deel heeft naast de index op persoonsnaam, ook een beperkte index op titel (enkel voor anonieme werken, convoluten en tijdschriften).
7. Dit onderzoeksfonds heeft de bedoeling het wetenschappelijk onderzoek te bevorderen door onder meer innoverende

projecten te financieren. Als departement van de Erasmus-hogeschool kon het Koninklijk Conservatorium Brussel van dit fonds gebruikmaken.

8. Deze cd-rom bevatte diverse catalogi die al dan niet simultaan ondervraagd konden worden. *Vlabin-VBC-cd-rom, versie 3*, Antwerpen, 1999.
9. Een sonate voor viool of fluit, met basso continuo.
10. *Rism Music Manuscripts after 1600, thematic catalogue, series A/II, 11th cumulative ed. (9th cd-rom)*. - München, 2003, ISBN 3-598-40755-6. Van deze databank op cd-rom verschijnt jaarlijks een upgrade. Daarnaast is het bestand ook beschikbaar op het internet: www.nisc.com.
11. Dit is ook gedeeltelijk uitgevoerd voor de gedrukte werken. *Rism* heeft nl. ook een bronnenrepertorium van gedrukte werken van voor 1800. Dit bronnenrepertorium is vooralsnog enkel in gedrukte vorm beschikbaar. *International Inventory of Musical Sources, published under the patronage of the International Musicological Society and the International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres*. De diverse onderreeksen zijn bij verschillende uitgevers gepubliceerd. Zie ook: <http://rism.stub.univ-frankfurt.de>.
12. Gemakshalve worden in deze context de zangpartijen ook begrepen in de benaming 'instrument'. Het spreekt voor
13. In Duitsland, Frankrijk, Italië en België zijn dergelijke systemen in gebruik, maar er wordt gestreefd naar een internationale standaard, onder impuls van International Association of Music Librarians (IAML).
14. Het systeem werd gerealiseerd door de bibliotheken van het Koninklijk Conservatorium Brussel en het Lemmens-instituut Leuven.
15. Er is de mogelijkheid om in te voeren via volle tekst, of d.m.v. afkortingen of codes. Een poging om de volledige bezetting automatisch te genereren vanuit de titelgegevens bleek echter niet realiseerbaar, en dit omdat de betekenis van de termen uit de titel al te vaak contextgebonden is. Zo kan het woord 'bas' instrumentaal of vocaal zijn.
16. De informatiestroom over FRBR groeit exponentieel. Ik verwijs hier enkel naar het eindrapport: *Functional Requirements for Bibliographic Records, Final Report*. - München, 1998. - (UBCIM Publications, New Series, 19) ISBN 3-598-11382-X.
17. Voor meer informatie: bib.kcb@ehb.be.

SAMENVATTING

De muziekcatalogus van het Koninklijk Conservatorium Brussel, gepubliceerd door Wotquenne tussen 1898 en 1912, is onlangs gedigitaliseerd en vanaf het voorjaar 2004 beschikbaar op het internet. Maar naast het digitale luik had dit project ook aandacht voor de titelbeschrijvingen zelf. Die werden niet alleen gecorrigeerd maar ook, vanuit de noden van de doelgroep – de musici – aangevuld met nieuwe gegevens. Vanuit deze context werd onder meer de systematische beschrijving van de bezetting toegevoegd. Omdat deze bezetting ook optimaal opvraagbaar is, is de historische Wotquenne-catalogus nu ook uitgerust met een adequaat zoekmiddel vaar de uitvoerende musicus.

ABSTRACT

The music catalogue of the Brussels Royal Conservatory, published by Wotquenne between 1898 and 1912, has recently been digitised and is available on the Internet since this spring. Besides the digital component, the project also focused on the catalogue entries themselves. First of all, rectifications were made, but they were also supplemented with new data, in answer to the needs of the target group, the musicians. As such, the systematic description of the instrumentation was added, which is also optimally retrievable. The historical Wotquenne catalogue is now provided with an adequate search device for the performing musician.